

Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben

I. rész A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

1. E gondolatmenet megközelítése elsősorban eszmetörténeti; prezentista kimenetelű vélekedéseket vesz fontolóra a 19. és a 20. században. Az elmélet- és irodalomtörténet bizonyos kitüntetett alkotásait állítva érdeklődésének homlokterébe jelenkori bölcséleti problémákhoz keres új nézőpontokat. Célkitűzése, hogy a művelődéstörténet korábbi diskurzusait, episztéméit azért vizsgálja tüzetesen, „dekontextualizálja”, hogy a kortárs szellemi környezetben gondolja őket újra, vagyis az új körülmények között „rekontextualizálja.” Az elért tudományos eredmény magától értetődően nem gyakorlati javaslatok megfogalmazása: a „magyar élet antinómiái” (Németh László) – amelyekre rávilágít – tudatosításuk révén sem feltétlenül oldhatóak fel. Kulturális örökségünk orákulumait olvasva Eötvös Józseftől Asbóth Jánoson át Szabó Dezsőig, Fülep Lajosig, Németh Lászlóig vagy Bibó Istvánig szembeötlő módon feszül egymásnak a „jog” és a „művészet”. Előbbi centrumában a helyes állami és társadalmi berendezkedésről elmélkedő közjoggal, utóbbi középpontjában az állam- és jogbölcsélettel is eminensen foglalkozó szépirodalommal. A magyar belletristák – legalábbis *egy bizonyos* időponttól kezdődően – a közjog narratívájával vitázva írták a politikai közösségről szóló elbeszéléseiket. Az állami autoritás és a nemzeti kultúra, az alkotmányos rend és az irodalomtörténet, a jogközösség és a kulturális közösség viszonya ellentmondásossá vált, ami a mai napig kihat a szuverenitását a politikai és gazdasági rendszerváltással visszanyerő *societas* alkotmányos párbeszédeire, jogállamiság-felfogására, valamint irodalomképére. Noha igyekszem szigorúan szövegalapú diskurzusanalízist nyújtani, nem bírálok, főként pedig nem marasztalom el az uralkodó episztéméket, csupán az okokat keresem, amiért a tudományos beszéd módok – némi pátosztól sem visszariadva – sorsszerűen tértek rá éppen arra a vágányra, amelyen ma is tovasiklanak.

2. A választott interdiszciplináris megközelítésmód arra vállalkozik, hogy a jogtudomány és az irodalomtudomány elméleti dilemmáit alighanem a legfontosabb kérdésben hozza közös nevezőre: több oldalról körüljárja az *autoritásigény* kielégítésének lehetőségeit. Amellett érvel, hogy bár az elméleti problémák univerzálisak, emiatt egy amerikai, egy német, egy magyar jogász és irodalmár alkalmasint ugyanabba a keretbe, paradigmába ágyazza előfeltevéseit és konklúzióit, valamint hasonló fogalmak és módszerek közül válogat, a jogi és irodalmi szövegek értelmezési monopóliumáért folytatott harcban mégsem szakadhat el kulturális horizontjától, egy bizonyos hagyománytörténetstől. Beismerem, hogy az „értelmezési monopólium” és a „kulturális horizont” kifejezések bővebb kifejtésre szorulnak; miként az sem magától értetődő, hogy nemcsak a jog- és az irodalomtudomány diszciplináris sajátosságaiban ismerhetők fel közös elemek, hanem jog és irodalom „konfigurációjának” eszmetörténeti síkján is. Vitán felül áll, hogy a jogász és az irodalmár praxisához mindig szövegek értelmezésével lát hozzá; s ugyanígy a beszédaktus-elmélet alapvetését is különösebb bizonyítás nélkül elfogadhatjuk: a jog és az irodalom egyszerre ábrázolja és konstituálja a valóságot, leír és előír, a Sein és a Sollen világára egyaránt kiterjeszkedik; szó és tett

---

¹ Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, Pécs, 2017, Témavezetők: dr. habil. Kocsis Miklós egyetemi docens, Dr. Kucsera Tamás Gergely címzetes egyetemi tanár

bennük fonétikusan összekapcsolódik. Az alkotmányosság és az irodalmi kánon normativitása ugyanis egyaránt a „kulturális emlékezet” (Jan Assmann) mozzanatai; a „nagyelbeszélést”, vagy éppen az uralkodó „nagyelbeszéléssel” ütköző alternatív narratívákat dolgozták ki a magyar művelődéstörténetben. A magyar alkotmányozó hatalomhoz kihívást intézett az a körülmény is, hogy a rendszerváltás a posztmodern állapotban érte; az idő tájt kellett elbeszélést alkotnia, amikor másutt az elbeszélések dekonstrukciója került napirendre. Az irodalomtörténészek a hivatalos irodalompolitika ideológiájának felpuhulása, majd bukása után, szintúgy a *grand récit* nélküli episztémé idején kényszerültek arra, hogy – ezúttal csupán a tudományosság mércéinek megfelelő – narratívá(ka)t konstruáljanak. Tézisem, hogy a „tudományosság” logikai-fogalmi zártságából egyik tudásszféra sem iktathatta ki azt az eszmetörténeti dichotómiát, amit mindközönségesen „haza és haladás” reformkori programjának meghasadásaként szokás emlegetni.

3. Ekként az alkotmány nagyelbeszélése az irodalomtörténet *grand récit*-jéhez hasonló szerepet tölt be: *eposz és tudomány egyszerre*. A közjogi problémák nem pusztán alkotmányjog-elméletiek, ahogyan az irodalomtudomány kérdései sem válaszolhatók meg kizárólag az irodalomelmélet terminológiájával. A magyar eszmetörténetben pedig e két funkció – az eposzi és a tudományos – a mai napig nem erősíti egymást; hiszen az alkotmány és az irodalomtörténet *eposzi karakterének* jelentésmezőjébe a nemzet, a haza és – a magyar tudományosságban – a maradiság fogalmi tartoznak, míg a *tudományos karakterébe* a nemzetközi dimenzió, a nyugatosság és a progresszió. A görcső alá vett, kontradiktórius vagy kontrárius fogalompárok egyszerre többet és kevesebbet jelentenek, mint ami az egyetemes, minduntalan hivatkozási alapul szolgáló teoretikus vitákból lerakódna. Éppen ettől nyeri el létjogosultságát, hogy magyar eszmetörténettel foglalkozzunk az értékmentes pozitívizmus szellemében készült, tudományos mélyfúrások elvégzése után, és azzal egyidejűleg. Nem feladatom, hogy átfogó pályaképet rajzoljak az elemzett gondolkodókról, noha hivatkoztam monográfusaikra, markáns értelmezőikre. *Céлом annak demonstrálása, hogy a jog és irodalom kutatások új szempontokkal gazdagítják az eszmetörténetet, valamint árnyalhatják, tisztíthatják a jogtudomány és az irodalomtudomány önképét.* E két tudományágnak a szövegcentrikusságon kívül még egy közös attribútuma feltétlenül van: a jog és az irodalom is folytonosan keresi vizsgálódásának tárgyát, vagyis hogy *mi a jog és mi az irodalom*. Ha elfogadjuk azt a hermeneutikai alaptételt, hogy az én a Másikban, a sajátos az idegenben, az idegen pedig a sajátosban ismerhető meg, a tudományos határsértések mindjárt kevésbé keltenek gyanakvást. A dolgozat tehát azt a célt tűzte maga elé, hogy fölfejtse, a vázolt bináris kódrendszer, „haza és haladás” értékes valóságai milyen eszmetörténeti transzformációkon estek át napjainkig. Történetileg úgy alakult, hogy hazánkban a társadalmi nomoszt jog és irodalom konfigurációja határozta meg, sőt határozza meg most is, amikor az irodalomtudomány legfőbb ambíciója a társadalmi nomoszt meghatározó irodalomkoncepcióval való *szakítás*; ami jócskán nyomot hagyott a jogtudomány és az irodalomtudomány beszédmódján, metodológiáján, társadalmi státuszán, a funkcionálisan differenciálódott tudásterületek között rájuk rótt szerepen.

4. Mindenekelőtt igyekeztem cáfolni azt a vélekedést, hogy a „jog és irodalom” kauzális-magyarázó jellegű megközelítésmódjának valójában nincsenek tudományos módszerei. Ekként mintha e vizsgálódások inkább tartoznának a ricoeuri metaforikus eksztázis, mintsem a fogalmi modellalkotás tárgykörébe. Dolgozatom hangsúlyozottan az eszmetörténeti irányultságot választotta, mert úgy vélem, hogy ez a jog és az irodalom legforgalmasabb találkozási pontja. A magyar irodalom- és jogtudományosság logikai zártsága nem képes érveléstechnikájából kirekeszteni „haza és haladás” eszmetörténeti ellentmondását. Annak nyomába szegődtem, hogy ez a dichotómia mikor és hogyan alakult ki, s miben is áll voltaképpen. Tisztában vagyok a felvett csomópontok bírálhatóságával: könnyen szememre vethető, hogy *miért éppen arra a bizonyos három* diskurzusanalízisre esett a választásom. Elemzéseim mégis igazolták, hogy nem a személyes vonzódás vagy az esetlegesség a magyarázat. A magyar politikai közösség fundamentális (alapító)

elbeszélései egészen 1989-ig elsősorban a szépirodalomban, 1989 után viszont elsősorban a normatív alkotmányban formálódtak – és formálódnak ma is, miközben e két tudásszféra interakciója folyamatos. *Ezért korántsem véletlen, hogy mely gondolkodók életművében érintkezik a jog az irodalommal; ők mind a művészi és a tudományos technét, a befelé forduló elmélkedést és a közjót szolgáló tevékeny életmódot egyesítő értelmiségi szerepet valósítják meg.* Az irodalomtörténet és az alkotmány közös megkülönböztető ismérve, hogy mindkettő eposz és tudomány egyszerre, így arra kellett rávilágítanom, hogy eposzi, illetőleg tudományos karakterük miként rezonál a „haza” és a „haladás” eszmetörténeti programjaira.

II. rész Az elvégzett elemzések rövid leírása

1. Fölelevenítve a dolgozat előzményeként a hazai jogi és irodalmi kutatásokat (különösen Nagy Tamás és H. Szilágyi István eredményeit), illetőleg a nemzetközi jog és irodalom kutatások hazai recepcióját, a „law in literature” és a „law as literature” irányzatai közül a narratív jogtudomány hagyományába illesztettem gondolatmenetemet. Martha Nussbaum, James Boyd White és Robert M. Cover nemcsak a „konstitutív retorika” jogelméleti teóriájával nyújtanak segítséget, de az amerikai alkotmányfejlődés és az amerikai jogi oktatás – miként azt Nagy Tamás disszertációja részletgazdagon kimutatta – általánosságban is összehasonlítási alap: az Egyesült Államok közösségi identitásának sarokköve *inkább* a normatív alkotmány, a magyar közösségi identitásé azonban *inkább* az irodalmi kánon. Tudományelméleti megfontolásaimat a narratológia mibenlétének tárgyalása köré csoportosítottam: Hayden White és Paul Ricoeur a történetírás egyszerre „fikcionalizáló” és „faktualizáló” jellegét írták le, Hans-Robert Jauss pedig az irodalomtörténet-írásnak alárendelt, a gadameri hermeneutikát átértelmező irodalomtudomány alapjait rakta le. A „diskurzusanalízis” fogalmát Foucault-tól származtattam, a fegyelmi társadalom képét, valamint Deleuze-re tett hatását részletesebben bemutattam, miként a „kormányozhatóságnak” a kortárs igazgatáselméletben játszott szerepét is. A strukturalizmus, a hermeneutika és a szociális jogállam zárt rendszerét napjainkra áttörte a dekonstrukció, amely gyakorta megmerítkezik a fiktív és az imaginárius világban, ami új megvilágításba helyezi, ám kiküszöbölni nem tudja az alkotmány és az irodalomtörténet eposzi karakterét. Ezt követően Jan Assmann és Northrop Frye elméletei révén vizsgáltam a kulturális emlékezetnek, illetőleg az archetipikus narratív mintázatoknak a kollektív létmódban betöltött funkcióját.

2. A jog és irodalom narratológiai irányzatának specifikus problémáira rátérve a magyar jogelmélet tudományelméleti premisszáit, a (jog)pozitivizmushoz való viszonyát – Szilágyi Péter, Peschka Vilmos és Sajó András egy-egy művének fényében – villantottam föl. A jog és irodalom használhatóságát egyfelől a modernitás–posztmodernitás vitája kezdi ki. Különösképpen az irodalmi létmódot firtattam annak tisztázásához, hogy a műalkotás „világszerűségét”, referenciális olvasatait radikálisan megkérdőjelező posztmodern nem teszi-e alkalmatlanná az „irodalmiságot” bizonyos normatív aspirációkra. Ehhez vissza kellett ásnom a gyökerekig, Derrida és Paul de Man koncepcióját mérlegre téve, valamint bekapcsolva Jürgen Habermas és Richard Rorty markáns vélekedéseit. Bizonyítottam, hogy mindez a vita a jogelméletre is transzformálódik, hiszen „a modern ember posztkonvencionális identitása” (Apel) a jogértelmezésre is ráüti bélyegét. Kiderült, hogy sem az irodalom, sem a jog nem iktatható ki a morális közösség működtetéséből, miként a tétel visszafelé is igaz: valamiféle morális közösség nélkül a jog és az irodalom sem „működik.” Ezen a ponton merevítettem ki egy olyan interpretációs problémát – a szerző és a jogalkotó autoritásképző szerepét –, amely mindkét tudásterület értelmezési stratégiáiban meghatározó, analógiásan is elemezhető. Másfelől a jog és az irodalom – bár egyaránt beszédaktusok – olyannyira eltérő pragmatikai funkciót töltenek be, hogy összemérésük szemantikai és referenciális síkon sem feltétlenül gyümölcsöző. Kiveszik részüket ugyan a „kulturális jelentéstermelés” Clifford Geertz-i

módozataiból; ám addig, míg az azonosságesztétika és a különbségesztétika ellentéte kibékíthetetlen, a mítoszkritika és a hangsúlyos medialitás fölemésztí az irodalmi mű cselekvésontológiáját (apofantikusságát), a jogi eljárásrend végül minduntalan egyetlen döntés meghozatalába torkollik. Vajon miként alkotják meg értelmezői közösségüket? Éppen azt, ami a jogban és az irodalomban a nyelvi jelek közös jelölete? József Attila „közös ihlete”, Illyés Gyula poétikája, a „Haza a magasban”, Szabó Zoltán *irodalmi* és Németh László *emelkedő* nemzete valamiképpen ugyanarra a kollektív létmódra referál, mint a kimondottan absztrakt keresztényi, illetőleg liberális közösségről elmélkedő Stanley Fish az „interpretive community”, John Finnis – Szent Tamás nyomdokain haladva – a „communitas perfecta” vagy Ronald Dworkin a „genuine community” fogalmának bevezetésével. E tétel szisztematikus igazolása végett ismertettem a „társadalmi nomosz” Robert Cover-i koncepcióját, amely a modern jogi rendszert a különféle csoportnarratívák küzdelmeként ragadja meg. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kollektivitás egyfajta politikai moralitása szükséges a normativitás legitimálásához. E politikai moralitás ugyanúgy képződik a „kulturális precedensrendszerben” (Kenji Yoshino), a luhmanni „hüpoléptikus retorikában”, miként az irodalomtörténet értékvilága. Ronald Dworkin, Harold Bloom és Dávidházi Péter modellje egybevágó: „a kritika nemcsak azért alkotja meg fogalmait, hogy megmagyarázhassa a műveket, hanem azért is magyarázza a műveket, hogy megalkothassa fogalmait; nemcsak azért tisztázza normakészletét, hogy értékelhesse a műveket, hanem azért is értékeli a műveket, hogy tisztázhassa normakészletét.” Kritikai normarendszert kidolgozni annyi, mint „világnézetet alkotni s ezáltal meghatározni önmagunkat” (Dávidházi).² Hasonlóképpen (dialektikusan) ábrázolta a jog mozgásfolyamatait Peschka Vilmos is. Az elődök hagyománya és az általános előírások kerete nélkül fel sem ismerhető a műalkotás vagy a jogi norma mibenléte. S. Varga Pál fenomenológiai nemzetfogalma is ugyanennek a hatásmechanizmusnak a megismerésére törekszik: „Fenomenológiai értelemben tehát azt a képzetes közösséget nevezhetjük nemzetnek, amelyet egy bizonyos társadalom szereplői a »honi világuk«-ban érvényes, szimbólumokban tárgyiasuló és tradicionálisan továbbadódó közös gondolat tárgy-konstrukciók és hálózatuk hordozójaként, fenntartójaként tartanak számon. A nemzet tudományos megközelítésének eszerint nem az a feladata, hogy valamiféle objektivitás alapján »levizsgáztassa« az egyes nemzetek által konstituált szimbolikus értelemvilágokat, hanem az, hogy megértse sajátzerűségüket, és ezzel segítse működésüket, illetve egymás közötti kommunikációjukat.”³ Sólyom László „láthatatlan alkotmánya” is egy ilyesféle „honi világot” rendez be.

3. A kortárs magyar irodalomelmélet irodalom-historiográfiai problémáinak felvázolása megmutatta, hogy az irodalomtudomány éppen annyira kiszakíthatatlan „haza és haladás” eszmetörténeti dichotómiájából, mint a következő fejezetben számba vett alkotmányelmélet. Sőt, az irodalomtudomány azon méri teljesítményét, hogy minél gyorsabban maga mögött hagyja az 1980-as évek második felétől végbe menő „posztmodern paradigmaváltást” megelőző irodalomszemléletet, mely állítólag kizárólag a kollektív létmódot, a „nemzeti ideológiát” volt hivatott igazolni. A „nemzeti” fogalma a mai magyar irodalomtudományban afféle tudományosság előtti „preszcientizmust” jelöl, az ahhoz kapcsolódó irodalomértelmezés pedig elvetendően „impresszionista”, „élményszerű” és „esztétizáló”. Az új irodalomtörténet-írás – bár a *grand récit* felbomlását hiposztazálja – új üdvtörténetet ír, amelynek csúcspontja (a nyugati posztmodernitás legtöbb ismérvét magán hordozó prózapoétika) felől visszamenőleg is átszabja a kánont.

Négy irodalomértelmezési modellt azonosítottam, belátva mind a négy belső ellentmondásait, valamint azt, hogy a „tudományosság” kritériuma nem csupán leplezi a világnézeti

² Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége. Argumentum Kiadó, Budapest 1992. 26. „A kritikus nem csak műformák felett ítél, hanem az erkölcs, társadalom és államélet legfontosabb elvei felett is, amennyiben mindez a költészet némely ágával legszorosabb kapcsolatban van.” Dávidházi idézi Gyulai Pált. uo. 27.

³ S. Varga Pál: A nemzetfogalom fenomenológiai megközelítésének lehetséges hasznáról. In Uő.: Az újrászott háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban. Ráció Kiadó, Budapest 2014. 24.

előfeltevéseket – ahelyett, hogy manifesztálná őket –, hanem a művek szelekciója, a kánonformálás szempontjából sem konzekvens. Nehézkesen számszerűsíthető ugyanis a posztmodernitás foka, az iránta való elköteleződés mértéke, ráadásul paradoxon a posztmodern centrumhoz, a haladó nyugati irodalomhoz történő felzárkózást számon kérni a lyotard-i „posztmodern állapot”, a széttagolt szociolektusok idején. Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti modelljét azért neveztem el „antitetikusnak”, mert – nagyban támaszkodva Bezeczy Gábor rendszeres kritikájára – a „nyelvi fordulatot”, az „euroszubjektum dezintegrálódását,” identitásvesztését deklaráló értékrendje a nemzeti referencialitástól számított minél nagyobb szemantikai távolságot üdvözli. A magyar irodalom akkor közelíti meg a szervesen fejlődő világirodalmi tendenciákat, ha az „esztétista” (urbánus és újholdas), a „népies” és a „marxista” valóságérzékeléstől, értelmezői közösségeszménytől, beszédmódtól, gondolkodásképlettől radikálisan elszakad.

A második modell, Szegedy-Maszák Mihályé, szerinte a kánon mércéje a „világirodalom”, amely a lokális tudományos közösség számára itt és most fontosnak látszó műalkotásokat őrzi a jövőnek.

Margócsy Istváné szintúgy jellemző megközelítés: ő a „lételméleti gondolati dilemmák” iránt hagyományosan közömbös magyar irodalom helyett a „filozofikus” irodalom térnyerésében pillantja meg a haladás eszméjét.

Negyedik koncepcióként vázolom a nemzeti szempontú irodalomtörténet-írás posztmodern utáni lehetőségeit, részletesen taglalva S. Varga Pál „hagyományközösségi paradigma”-fogalmát, amely a közjogi és az irodalmi közösségi narratívák összecsapását is modellezi, valamint felvillantva Görömbei András és Papp Endre ide vonatkozó tanulmányait. A posztmodern dekonstrukció irodalomtörténet-írója nem tud megszabadulni a nemzeti narratíváktól, mint referenciamezőktől, az irodalom közösségi létmódját tételezők viszont nem tudják leküzdeni a nemzeti narratívák sokféleségét. Mind az irodalomtörténet, mind a jogtörténet számára releváns, a „haza és haladás” dichotómiáját markánsan kirajzoló narratíva gyanánt idézem fel Horváth János, Szekfű Gyula és Bibó István munkásságát. Mindegyikük elméletének egyik közös vonása, hogy a modernség azért sodorta veszélybe közönségét/közösségét (a nemzetet, a politikai közösséget), mert az erkölctől (a nemzeti öntudattól) elszakította az esztétikai/jogi értéket. Az „öntudat nélküli konzervativizmus” és az „elvtelen modernség” (Horváth János) Arany János „nemzeti klasszicizmusa” után végképp nem békült ki egymással, a közjogias, formalista „politizáló nemzet” felváltotta a „politikus nemzetet” (Szekfű), az ép történeti „reagálóképesség” hiánya eltorzította az „ép alkatot” (Bibó), az intézményelvű közjog szétfejlődött az irodalomban tisztuló nemzeti önismerettől; ennél fogva pedig a magyarság politikai és társadalmi zsákutcákban vergődött végig újkori történelmében. Dolgozatom nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a magyar „jog és irodalom” kutatásokat széleskörű irodalomtörténeti és irodalomtudományi hivatkozásokkal gazdagítsa, ekként a jogbölcselet és az irodalomelmélet egyensúlyba kerüljön.

4. A kortárs alkotmányelmélet egyik filozófiai dilemmája szintén a nemzeti szuverenitás 21. századi átértékelődése, a demokrácia és a normatív alkotmány viszonya. Ádám Antal vizsgálódásaiból indulok ki, „posztmodern demokrácia” és „alkotmányos jogállami demokrácia” konfliktusából. *Két fő kérdést tesz föl a dolgozat e tárgykörben: 1. a „kohéziós eszmék” elvesztésével egyidejűleg az alkotmányosság miként válhat értékcentrummá? 2. Az államok interdependenciájának növekedése, az „állami” és a „privát” szférák összemosódása után az alkotmányosság miként ragadhatja meg a közjót, egyén és közösség relációját?* Az alkotmány egyszerre a lehető legsemlegesebb proceduralitás, és a legkoherensebb, legszigorúbb értékpreferencia. Dolgozatom igyekszik minél mélyebben meríteni a szuverenitásról és a törvények kettős, nemzetközi jogi és alaptörvényi meghatározottságáról folyó vitákból, a külföldi és a hazai szakirodalomból. Meggyőződésem, hogy az alkotmányjogi diskurzus folyamatosan szembesül jogfilozófiai premisszákkal, s a filozófiai (világnézeti) választások hátterében „haza és haladás” dichotómiája húzódik meg. Jakab András „objektív teleologikus” módszere és alkotmányos narratívája ugyanúgy nem képes felülemelkedni ezen az eszmetörténeti vitán, mint – az övétől más-

más tekintetben, de sokban különböző nézeteket megfogalmazó – Kis János, Kukorelli István, Takács Péter, Pokol Béla és Varga Csaba. Vajon az európai integráció és a társadalmi viszonyok nemzetközi tribunalizációja hogyan tesz szert legitimitásra, miféle emberképpel rendelkezik, miféle víziót alkot az értelmezői közösségről, és miként hoz létre új értelmezői autoritást? A probléma exponálása azért különösen fontos a dolgozat szempontjából, mert a politikai moralitás, az autoritás-dilemma és a nyugati intézmények implementációja *versus* a sajátos értékvilág diskurzusa feltűnő analógiát mutat a három diskurzusanalízis különféle korszakaiban lezajlott vitákkal; sőt az alkotmány, mint „szekuláris biblia”, közösségi narratíva az irodalomtörténeti kánon kodifikálásához is hasonló érveket mozgósít. *Kiemelten foglalkozom például azzal, hogy Jászi Oszkár Herbert Spencer-recepciója eszmetörténeti oldalról mennyire hasonló gondolkodásképletekből tevődik össze, mint Kis János Ronald Dworkin-recepciója.* De a magyar esszéisztikában is felismerhető a demokratikus szerkezetváltást tartalmi-materiális és intézményközpontú-formalista módon le/előíró beszédmodok ütközése; így például Nádas Péter egyik esszéjét is vizsgálom, mert az szépírói szemmel veszi észre a jog erkölcsi értelmének problematikuságát. Voltaképpen a „nemzeti közösséget” és a „morális közösséget” feltételező elképzelések mind „haza és haladás” ellentmondásait hozzák felszínre. Saját és idegen, partikuláris és univerzális, szuverén jogrend és nemzetköziesedő normavilág között csakis az egyik választható. Immár e *tertium non daturban* ismerhető föl az eszmetörténeti probléma.

5. Mivel az eszmetörténeti „mélyfúrások” értelmét az adja, hogy mennyire vonhatók le belőlük következtetések a jelen problémáira, szükségszerűnek látszott, hogy okfejtésem filozófiai alapjait fölfedjem, valamint a múltban régészkedve a kutatott konfliktusok mai „kimenetelét”. A narratológiával, a modernitás–posztmodern vitával, a jog és az irodalom ontológiájával, valamint az irodalomtudomány, illetőleg a jogelmélet bizonyos kortárs érintkezési pontjaival azért foglalkoztam, hogy a három diskurzusanalízist megfelelő fogalmi keretbe, értelmi rendszerbe illeszthessem. Eötvös József, Ady Endre, Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár, Bibó István, Horváth Barna és Szabó Zoltán egyszerre vívódtak haza és haladás, sőt Eötvös, Jászi, Bibó és Horváth a (jog)tudományos és a literátori megszólalásformák ellentmondásaival. Mivel mindkét tudásszféra a társadalmi nomosz konstitúciójának letéteményese, a jog és az irodalom sem puszta „jog” (pure science) vagy puszta „irodalom” (pure literature). Ezért is kínál legitim tudományos megközelítésmódot a *law and literature* mozgalom. Az értekezés második tematikus egysége tehát kimerészkedik a „terepre”; a jogbölcsélet és az irodalom primer, valamint szekunder megnyilatkozásainak „összejátszását” veszi szemügyre.

6. Eötvös József fellépését háromféle kontextusba ágyazom. Egyfelől a Kölcseyével felidézett reformkori nemzetfogalom szolgál előzményül, amely az eötvösi életmű kiteljesedésének idejére nem válhatott sem a rendszerszerű magyar irodalomtörténet-írás, sem a valóságos társadalomfejlődés alapjává. „Jelszavaink valának: haza és haladás” – a körző hegye a *Nemzeti hagyományok*, a *Mohács* és a *Himnusz* írójának oeuvre-jébe szúr. Másfelől a Szekfű Gyula-i „második nemzedék” reprezentánsaként Eötvösnek már azzal kellett számolnia, hogy a dinasztikus közjogi státusz és az önelvű fejlődés, a hagyománytudat és a polgári progresszió, a klasszicizmus és a romantikus individuum nem érvényesülhet egyszerre. Harmadrészt a kiegyezés észjogi iskolája rajzolta meg Eötvös jogbölcséleti hátterét. Ezen felül azonban Eötvös József nem csupán a nyugati kulturális értékek felemás elsajátítását vetette föl – sőt főként nem azt –, munkássága arról is tanúskodik, hogy „szabadság”, „egyenlőség” és „testvériség” önmagukban is széttartó, kontradiktórium politikai eszmék. Részletekbemenően elemzi a disszertáció, hogy az *Uralkodó eszmék...* című jogbölcséleti mű az – általam segédfogalomként bevezetett – „jó kormányzást” három tényező egyidejű fennállásával tartja potenciálisan elérhetőnek: a történeti folytonosságot képviselő arisztokrácia, az egyház és a karteziánus ismeretelmélet nélkül a klasszikus jogállamiság nem működőképes. Az észjogi formalizmust elégtelennek érezve fordult Eötvös a szépirodalomhoz

(A *falujegyzője*) annak ábrázolása végett is, hogy „a könyvben nem szép mű, hanem szép emberi tett fekszik előttünk”; a regény speciális gyakorlat, mert dokumentálja, milyen a politikai és jogi közélet egy magyar törvényhatóságban, ám egyszersmind az írói szubjektum értékszűrőjén átáramoltatott bölcséleti fikció is: a valósághoz képest elmélet, az elmélethez képest valóság. A „jó kormányzás” tehát már a 19. századi klasszikus liberalizmus számára is meghatározhatatlan pusztán teoretikus eszközökkel. Eötvös József emiatt a „jó kormányzás” értékeinek vetette alá az esztétikát, mégis a művészi kiválóság (kivételesség) eszméje hódította meg a politikai értékeket. A jogalkotásban (nevéhez fűződik a nemzetiségi törvény), az állambölcséletben és a szépirodalomban is „haza és haladás”, nemzeti múlt és polgárosodás, etnosz és démosz, szabadság és egyenlőség, emberi jogok és népszuverenitás ellentétes pólusait szikráztatta össze.

7. A következő csomópont a polgári radikalizmus és Ady „forradalmi költészetének” fellépését helyezi középpontba, voltaképpen a szociális jogállam koncepciója felé vezető út magyar úttörőinek pályáját járja be. A „politikai szecesszió” (G. Fodor Gábor) szerepfelfogása egyesítette a társadalmi meliorizmus híveit, a „második reformnemzedék” praxisában a politikai aktivitást, a bölcséleti okadatolást és a szépirodalmi igényt. Ezért rendkívül tanulságos vizsgálunk Jászi Oszkár művészetelméleti monográfiáját (*Művészet és Erkölcs*) és „tudományos publicisztikáját”, Ady Endre költészetét és irodalmi publicisztikáját, valamint a társadalmi mozgalom (*Társadalomtudományi Társaság, Huszadik Század*) vezéregyéniségeinek számító Pikler Gyula (*A jog keletkezéséről*) és Somló Bódog (*Állami beavatkozás és individualizmus; Értékfilozófiai írások*) elmélettörténeti eredményeit. Jászi, Ady és a jogbölcselők munkásságában hasonlóképpen maradt feloldhatatlan dilemma „haza” (nemzeti sajtyszerűség) és „haladás” (nyugati intézményrendszer) értékes valóságainak egyidejű érvényesülése. Az irodalomtörténet-írás – az irodalmi szövegek autoritásának meghatározása révén – a kulturális közösség, míg az alkotmányosság – a jogi szövegek autoritásának meghatározása révén – a jogközösség identitását garantálja; a polgári radikalizmus egybehangzó véleménye szerint pedig a politikai közösség e kettő szintézise. Ahogy a jogbölcsélet is eljutott a mechanikus (szociologizáló-pozitívista) szociáldarwinizmus hirdetésétől a legitím értelmezői autoritás konstitúcióját megkövetelő természetjogi fordulatig, úgy a politikai reformokat sürgető Ady-publicisztikát is árnyalja a szubjektum és a kollektívum, az uralkodó közjogias-sematikus és a kívánt modern, polgárosodott állam közötti feszültséget kifejező költészete. Nem véletlen, hogy Ady Endréhez nyúlik vissza a kortárs irodalomtörténet-írás és valamennyi poétikai iskola is, ha gyökereit keresi. Szimptomatikus ugyanakkor, hogy – miként a korabeli diskurzus – ma is másképpen értelmezik Ady lírai forradalmát a különböző politikafilozófiai és irodalmi irányzatok. Ezekre a szerteágazó értelmezési stratégiákra is felhívja a figyelmet dolgozatomban; a korabeli valóságos összefonódásokat, vitákat és intertextuális kapcsolódásokat minduntalan a napjaink eszmevilágára is kiható konnotációkkal együtt vizsgálom. Ady tudatosan építkező költői kódexe, a valóságteremtő, szuverén életmű a szükségszerűnek látott, új állam- és irodalomalapítás gesztusa; ám az irodalomtörténet (ma) kortárs kulturális emlékezete úgy próbálja kiszakítani az eszmetörténeti vitákból, hogy a költői én „igazságszolgáltató” identitásalakzatait redukálja. Ily módon Ady egyszerre a „kályha” az irodalom kollektív létmódját és a szubjektum rögzíthetetlenségét, a kollektív megelőzöttség tételét és a nyelv uralhatatlanságát kitüntető értelmezési szemléletmódok számára.

8. A harmadik diskurzusanalízis az alkotmányos jogállam koncepciója felé vivő magyar utat is feltérképezi Horváth Barna jogbölcséletének (*Jogszociológia*), Bibó István jogbölcséleti és esszéista gondolkodásmódjának, valamint Szabó Zoltán „irodalmi nemzeteszéjének” összehasonlításával. Jogbölcséleti szempontból a neokantiánus tudományelmélet, míg történelmi oldalról a 20. század kataklizmái állnak a háttérben annak a felismerésnek, hogy a vitathatatlanul legjelentősebb magyar jogfilozófus, Horváth Barna egyszerre tapasztalta a jogelméleti iskolák megértőképességének fogyatékososságait és a magyar sajátosságok különleges kihívásait. Horváth

Barna „szinoptikus jogelmélete” nemcsak a jogfilozófiai szemléletmódokat, de az eszmetörténeti dichotómiákat, valamint a tudományosan zárt nyelvalkítás és a művészi intuíció közötti konfliktust is igyekezett feloldani. Nem véletlen, hogy Horváth Barna tudományelméleti erőfeszítései nem vezettek igazi eredményre, és egyre inkább a szépirodalmi (metaforikus) nyelv felé tolódott el beszédmódja (sőt a „szinopszis” olyan „valami”, ami inkább viseli magán a metafora, mint a tudományos modell megkülönböztető jegyeit), s *A géniusz pere* című könyve már nyíltan megsérti a szépirodalom felségvizeit. Horváth Barna számára Ady, Szókratész és Szent Johanna az a zseniális individuum, aki a jogközösséggel és a kulturális közösséggel drámai módon összecsap, hogy tragikus bukása katartikus módon az új értékek keletkezését nyilatkoztassa ki. Elsősorban tehát fokozati különbséget érzek Horváth Barna tudományos érveléstechnikája, Bibó Istvánnak a jogfilozófiától a Németh László-i esszéfelfogásig ívelő retorikája, valamint a népi író Szabó Zoltán írásművészete között. Hármójukat a személyes kapcsolódásokon kívül az is erős szálakkal fűzi össze, hogy a „szinoptikus látásmód” Bibó társaslélektani ellentétpárjaiban (pl. „túlfeszült lényeglátók” *versus* „hamis realisták”) és a Bibótól sokat tanuló Szabó Zoltán érzéki „metaforázásában” is manifesztálódik. A legfontosabb Bibó-tanulmányokat és Bibó-esszét veszem sorra, vetem össze Szabó Zoltán írásaival, hogy végül, az állam- és nemzetkonceptiók elemeinek feltárása után, az esszének, mint diszkurzív mezőnek a „haza és haladás”-polémiában, sőt a tudományosság önképének alakulástörténetében játszott, kitüntetett szerepét ismertessem.

III. rész A tudományos eredmények rövid összefoglalása

1. A fenti gondolatmenet a maga sokrétűségében is egyetlen alaptézist hivatott alátámasztani: a magyar jogtudomány és a magyar irodalomtudomány elméleti dilemmáit élesebb fénytörésbe helyezzük, amennyiben „haza és haladás” eszmetörténeti kontextusában, egymás mellett tesszük mérlegre őket. Az érvelés során mozgósított, számos filozófiai, tudományos és esztétikai fogalmat „működés közben”, a kommunikatív cselekvők használatában sikerült tetten érnem. Eötvös József, Ady Endre és Bibó István nemcsak a máig hatóan korszerű magyar nemzeteszme példás képviselői, ám egyúttal – három eltérő modellt alkotva – a jog és az irodalom közös konfigurációjának is legjellemzőbb tanúságtevői a magyar művelődéstörténetben. Korántsem esetleges tehát, hogy éppen rájuk esett a választásom.

2. Nyilvánvalóvá vált, hogy a normatív alkotmány és az irodalomtörténet-írás narratívái a magyar művelődéstörténetben mindvégig a jog-, illetőleg a kulturális közösség legfőbb identitásformálói maradtak. Egyik elbeszélésmód sem tudta kiküszöbölni a teleologicitást, miként mindkét kánon – a jogi és az irodalmi is – ugyanabban az elméleti kelepcebén vergődik. Úgy kell fenntartaniuk az értelmezési monopóliumot szavatoló interpretív közösség kohézióját – a jogbiztonságot és az irodalmi műveltséget –, a társadalmi nomosz és a hermeneutikai hüpolépszisz megértőképességét, hogy a minél szélesebb körű demokratikus pluralizmust (jog), illetőleg a szerzői szubjektum/beszélő mind radikálisabb rögzíthetetlenségét (irodalom) juttatják érvényre.

3. Kirajzolódott, hogy a közösség konstitúciójából egyre kisebb részt kérő, a kulturális emlékezet meghatározásában fokozatosan visszaszoruló irodalom bizonyos problémák kezelésében nagyon is „jogias” szemléletű. Előíró jelleggel megköveteli, hogy az értékes költemény a lírai demokráciát képviselje: az irodalomértelmezés a művekből kikényszeríti a költői én megsokszorozódását, disszeminációját. Ahogyan a költői beszédmódokból, úgy a prózapoétikai eszközök közül is a dialogicitás ismérvei szerint válogat a kánon. A regény demokráciáját a fragmentáció, az ironia, az erkölcsi viszonylagosság, a poliperspektivitás, az antimimetikusság és a fonocentrikusság etalonján mérhetjük le. Ezt az elváráshorizontot parodizálja Ambrus Lajos *Eldorádó* című regényében Csepregi poéta: „régés-rég *megsüketültünk* az antimimeticus

antilogicus, antimetaphysicus, önmagát *arrière-garde* kutyabőrrel felnemesítő, nyelvtisztogató-csigázó-criticaló-kilúgozó-fosztogató-roncsoló, visualis-phonikus-conceptualis-multimedialis-defecalis mozgalmár szövegírás legnagyobb része iránt, sőt *halálosan* ráuntunk”. Mindeközben viszont az irodalmi kánonformálás az irodalmi artworld tekintélyes részét kirekeszti vizsgálódásaiból – mondván, nem felel meg a posztmodern esztétikai viszony támasztotta követelményeknek –, ennek révén pedig éppen „belpolitikáján” nem képes számon kérni azt, amit „külpolitikája” (Paul de Man) vezéreszméjeként hirdet, a pluralizmust. Ekként az irodalomtudomány minél inkább függetlenítené magát évszázados társadalmi funkciójától – sőt szabadítaná fel magát annak kötöttségei alól –, annál inkább egy bizonyos ideológia alá rendeli normaképző szempontjait, amelyet a „nyelvi fordulat” kifejezéssel illet.

4. Mindazonáltal a jog is hajlamos „irodalmi” karakterének kidomborítására. Az alkotmány morális olvasata, konstruktivista értelmezése (a bírói aktivizmus) a demokratikus pluralizmus, az alapjogiasítás érdekében kész lenne olyan szélsőségesen redukálni a népszuverenitást, hogy az állami parlamentek – sőt az állami entitás, mint olyan – hatásköre a „szimbolikus” jogi aktusok meghozatalára korlátozódjék, mert a „szakértelmet” igénylő döntések a szupranacionális/integrációs szintéren is operacionalizálhatók. Ehhez viszont az alkotmánytörténetnek ugyanúgy afféle „fabulát” kell írnia, mint az irodalomtörténetnek. Csakhogy a „szuverenitás nélküli demokrácia” olyan komoly legitimációs válságba kerülhet, amely éppen az eminens polgári és politikai szabadságjogokat sodorja veszélybe. Ahogyan az irodalomtudomány a nemzetközi tudományos eredményeket, a „világirodalmi” ízlésítélkezés sztenderdjeit a nemzeti szempontú irodalomtörténettel szemben, annak meghaladásaként recipiálja, az alkotmányjog-elmélet az Európa-jog és az emberijogiasítás szupremáciája révén a nemzeti szuverenitás kategóriáját dekonstruálná. A szükségképpen nemzeti nyelvhez kötött irodalom története természetesen nem vethető össze minden ízében a humanitás általános elveit implementáló jogéval. Előbbi feltétlenül partikulárisabb, utóbbi jóval univerzálisabb. Ám miként a világirodalomtól totálisan elszigetelt nemzeti irodalom sem képzelhető el (hiszen a „saját” és az „idegen” közötti kölcsönhatások a megismerés nélkülözhetetlen kellékei, továbbá kétségtelen, hogy az irodalomfogalom egyetemesen stabil struktúrákat is implikál), a nemzeti önrendelkezés elvét teljesen kiküszöbölő „kozmpolitá jog” és „világállam” is az emberiség történelméhez kezdettől fogva kihívást intéző, a gyakorlatban és az elméletben egyaránt kivitelezhetetlen utópia. Innét nézve a – nem feltétlenül goethei értelemben vett – *Weltliteratur* és a – nem feltétlenül kanti értelemben használt – *ius cosmopolitanum* korántsem tekinthetők a posztmodern állapot, a gazdasági és politikai cselekvők radikális interdependenciáját okozó posztindusztriális, posztdemokratikus és telematikus társadalom újkeletű kognitív jelenségének. A „nemzetnek” mint interpretív közösségnek ugyanúgy számon tartható az *előtörténete*, mint ahogyan azt a kollektivitás jövőbeni, új alakzatához való *átmeneti struktúráként* is szemlélhetjük (mely akár az európai államközösségekben/föderációban is manifesztálódhat egykoron). Mindenesetre nem véletlen, hogy a „nemzet” mibenlétéről – akár nemzeti irodalomként, akár nemzeti szuverenitásként fogjuk fel – a kortárs irodalmi és jogi diskurzusok egyaránt folyamatos párbeszédet folytatnak; sőt bizonyos szempontból éppen a „nemzet” az, amely e diskurzusokban kockán forog.

IV. rész Saját publikációk e témában

Virágvasárnapi zsákbanfutás – Jog, irodalom és politikai filozófia napjainkban. In: *Hitel* 2007/12. 79-96.

Hol lakozik a jog lelke? In: *Hitel* 2008/8. 109-114.

Az értelmiség útjai az esszéhatalomhoz. In: *Kortárs* 2009/5. 81-103.

Jog és irodalom Magyarországon 1990 előtt és után, avagy egy termékeny diszciplináris hasonlat. In: Iustitia kirándul, szerk.: Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Könczöl Miklós, Szent István Társulat, Budapest 2009. 199-209.

Mi van a jogon túl? In: Iustum Aequum Salutare. VI. 2010/3. 11-16.

Mit jelent Európa? In: Hitel 2010/3. 84-94.

Az alapok hiánya – a dolgok természete. In: Kortárs 2010/9. 104-111.

Creatio ex nihilo? – Adalékok az alkotmányozás jogfilozófiai kérdéseihez. In: Hitel 2010/10. 3-15.

Államrend és műmatyóberendezés. Gondolatok a száz éve született Szabó Zoltánról. In: Kommentár 2010/2. 38-47.

Esszé a jó kormányzásról. In: Iustitia modellt áll, szerk.: Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Szent István Társulat, Budapest 2011. 55-75.

Egy minimálprogram maximái. In: Kortárs 2011/11. 102-110.

Demokrácia szuverenitás nélkül? In: Hitel 2012/5. 75-91.

Magyar dioszkuroszok. Bibó István államelméletének és Szabó Zoltán nemzeteszmejének összehasonlítása a jog és irodalom módszerével, In: Iustitia mesél, szerk.: Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Nagy Tamás, Szent István Társulat, Budapest 2013. 31-53.

Az Európai Unió mint a nemzetállamok reneszánsza. In: Hitel 2013/1. 99-111.

Ismeretlen hazánk a magasban. In: Kommentár 2013/1.

A varázsló eltüntetési szerepét. In: Magyar Művészet 2014/1. 57-65.

A megismerés pufferezónája, Közép-Európa. Tűnődés egy tanulmánykötet ürügyén. In: Kortárs 2015/7-8. 134-153.

Polisz és média. – A tekintély a mediatizált világban. In: Magyar Napló 2015/11. 29-39.

Intézményesség a rendszerváltás utáni magyar irodalomban. In: Hitel 2016/4. 102-113.

„Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”. Jog és irodalom, Sein és Sollen, valamint haza és haladás Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár és Ady Endre írásaiban. In: Iustitia körülnéz, szerk.: Fekete Balázs, H. Szilágyi István, Kiss Anna, Zödi Zsolt, Szent István Társulat, Budapest 2017. 29-67.